

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:25.05.2022 Accepted/Kabul:08.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1121001

Research Article/Araştırma Makalesi

Can, B. (2023). "Küreselleşme İnsani İyi Olma Haline Etki Eder Mi? Müslüman Bir Ülke Olarak Türkiye Örneğinde Bir İnceleme", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 54, Denizli, ss. 75-90.

KÜRESELLEŞME İNSANİ İYİ OLMA HALİNE ETKİ EDER Mİ? MÜSLÜMAN BİR ÜLKE OLARAK TÜRKİYE ÖRNEKLEMİNDE BİR İNCELEME

Betül CAN*

Öz

Son yıllarda sürdürülebilir kalkınma planlarının önemli bir parçası olan iyi olma olgusu özellikle Korona Virüsü salgınıyla birlikte hem bireylerin hem de toplumların daha fazla gündemine yer etmiştir. Küreselleşme ve iyi olma arasındaki ilişki ise söz konusu süreçte daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme ise beraberinde getirdiği pozitif etkilere rağmen özündeki kültürel değişim etkisinden dolayı Müslüman toplumlarda yer yer reaktif bir tutumla karşılanmaktadır. Bu kapsamda bir Müslüman ülke örneği olarak Türkiye örneğinde küreselleşmenin insani iyi olma düzeyine etkisi üzerinde durulacaktır. Çalışma 1990-2018 yıllarını kapsamakta olup bu çalışmada ekonometrik yöntemlerden zaman serisi tekniği uygulanmıştır. Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünlük testi ile gerçekleştirilmiştir. Uzun dönem katsayılarını elde etmek için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri kullanılmıştır. Kısa dönem ilişkisinin ortaya konması için ise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Her ne kadar küreselleşme kültürel ve değerler anlamında homojenleştirme ihtimalini barındırsa da yapılan ampirik inceleme neticesinde küreselleşme ve insani iyi olma hali arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uzun dönem analizinde küreselleşmenin insani iyi olma hali üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda ise insani iyi olma ve küreselleşme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Çalışma, literatürde özellikle Türkiye örneğinde ilk kez küreselleşme ve iyi olma arasındaki ilişkiyi araştırması bağlamında önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İnsani iyi olma, İnsani Kalkınma, Müslüman Toplamlar, Din, İslam.

DOES GLOBALIZATION AFFECT HUMAN WELL-BEING? AN EXAMINATION ON THE SAMPLE OF TURKEY AS A MUSLIM COUNTRY

Abstract

The phenomenon of well-being, which has been an important part of sustainable development plans in recent years, has been on the agenda of both individuals and societies, especially with the outbreak of the coronavirus pandemic. The relationship between globalization and well-being has started to gain more importance in this process. On the other hand, despite globalization's positive effects, it has encountered a very reactive attitude in Muslim societies due to the effect of cultural change in its essence. In this context, the effect of globalization on the level of human well-being in Turkey, as an example of a Muslim country, will be emphasized. The study covered the years 1990-to 2018 and the time series technique, one of the econometric methods, is applied. To examine the long-run relationship between the series, Johansen co-integration analysis is employed. To obtain long-run coefficient Fully Modified Ordinary Least Square and Dynamic Ordinary Least Square Techniques are used. We use Granger causality analysis to reveal short-term relationship between the series. Although globalization contains the possibility of cultural and value homogenization, as a result of the empirical analysis, it is found that there is a long-term relationship between globalization and human well-being. In addition, in the long-term analysis, it is concluded that globalization has a positive and statistically significant effect on human well-being. The outcome of causality analysis confirms that there is not any causality relationship between human well-being and globalization. The study is important in the context of researching the relationship between globalization and well-being in the Turkish sample for the first time in the literature.

Keywords: Globalization, Human Well-being, Human Development, Muslim Societies, Religion, Islam.

*Dr. Betül Can, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D / Din Sosyoloji Bölümü, ESKİŞEHİR.
e-posta: betul.can@ogu.edu.tr. (<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-8427-6252>)

1. GİRİŞ

Küreselleşme olgusu dünya genelinde küresel insan hayatın tüm parçalarını derinden etkilemektedir. Küreselleşme sağladığı bağlantısallık sayesinde dünya genelinde hem krizler hem de fırsatlar farklı coğrafyalarda eşzamanlı yaşanabilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte bilgiye ulaşım, sağlıklı yaşam veya ekonomik gelişmeler noktasında küresel dünyanın birçok sakini küreselleşmenin fırsatlarından yararlanabilmektedir. Diğer taraftan yine aynı zaman diliminde dünyanın bir ucunda çıkan bir virüs, dünyanın farklı coğrafyalarındaki diğer sakinlerin küresel bir ölüm kalım mücadelesiyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet verebilmektedir. Böylece küreselleşme hem krizi hem de fırsatı küresel dünyanın insanına aynı anda sunan bir olgudur.

İyi olma *Millenium Ecosystem Assesment* (2005) yayınlanmasından bu yanda sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası haline getirilmiştir. Aynı zamanda küresel ölçekli yaşanan Korona Virüsü salgını sonrası dünya genelinde hem bireysel hem de kolektif düzeyde iyi olma-esenlik hali önem kazanmaya başlamıştır. Kavramsal olarak iyi olma hali bir diğer ifadeyle esenlik üzerine Antik Yunan düşünürlerinden bu yana kafa yorulmuş (Alatartseva ve Barysheva, 2016) son zamanlarda özellikle küresel ölçekte psikoloji, sosyoloji, felsefe, ekonomi gibi birçok farklı alt disiplin alanında bilim insanlarının da dikkatini çeker olmuştur. Üretilen bu bilgiler neticesinde son zamanlarda politika yapıcılar da ülkelerindeki insani iyi olma seviyesinin artırılmasını hedeflemişlerdir. Kavram çok boyutlu bir özelliğe sahip olduğundan *Global Wellnes Institute*¹ gibi çeşitli araştırma merkezleri kurularak iyi olmanın tüm yönlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Küreselleşme olgusal bağlamda son otuz yıldır küresel dünyanın sakinlerini politik, kültürel, sosyal ve ekonomik olarak derinden etkilemektedir. Bu sayede ülkeler arası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlarda artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler de ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamıştır (Latif vd., 2018: 318-319). Söz konusu ekonomik gelişmelerin ise uzun vadede doğrudan veya dolaylı olarak bir toplumun insani iyi olma halini etkilemesi beklenmektedir. Yapılan çalışmalar küreselleşmenin ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir (Gözcör ve Can, 2017; Buysse vd., 2018). Küreselleşmenin sağlamış olduğu gelir artışı ile birlikte toplumsal iyi olma haline etkisi olması beklenir. Çünkü küreselleşmeyle birlikte ülkeler arası ticaretin genişlemesi ülkelerin kişi başına düşen gelirin artışını sağlarken ayrıca istihdam artışını da mümkün kılmaktadır. Küreselleşme sayesinde insanlar kolaylıkla seyahat edebilir ve üreticiler ihtiyacı olan ara girdileri farklı ülkelerden kolaylıkla temin edebilmektedir (Can ve Doğan, 2016: 60). Küreselleşme sayesinde ülkeler daha etkin ve verimli çalışır. Bu da ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkiler. Ayrıca küreselleşme sayesinde kaynak dağılımı daha etkin sağlanır ve teknoloji transferi kolaylaşır (Haseeb vd., 2020: 726). Ticaretin ve uluslararası etkileşimin artmasıyla teknoloji ve bilimin gelişmesi desteklenebilir. Stiglitz ve Pike'ye (2004) göre de küreselleşme ile birlikte insanların hiç olmadığı kadar daha uzun yaşamakta ve daha iyi standartlarda yaşam sürdürmektedir. Tüm bu gelişmelerin tamamı uzun vadede insani iyi olma halinin gelişmesine ve yaşam kalitesinin artmasına hizmet etmektedir. Diğer taraftan son dönemde yapılan çalışmalar, gelirin veya ekonomik gelişmelerin tek başına insani iyi olma halini temsil edemeyeceğini vurgulamaktadır (Sen, 2014). Dolayısıyla sadece gelirle açıklanamayan insani iyi olma haline etki eden birçok parametre vardır. Söz gelimi eğitim ve sağlık düzeylerinin iyi konumda olması insani iyi olmanın yüksek olduğunu gösteren diğer önemli göstergelerdir.

Bilgi toplumunda bilgi en önemli güç haline gelmiştir. Küresel dünyada insani gelişmişliği yüksek olan ülkeler bilgi ve teknolojiye yatırım yapan ülkelerdir (Can ve Can, 2022). Her ne kadar küreselleşmenin eğitim üzerinde eşitsizliğe neden olabilecek bir etkisi (Bakhtiari ve Shajar, 2006: 97; Dinçer, 2007: 323-324) olsa da ülkelerin eğitim düzeylerini önemli ölçüde etkilediği de yadsınamaz bir sosyolojik gerçekliktir. Yeni bilgi teknolojilerin yaygınlaşması, bilgiye uluslararası arenada ulaşımın mümkün hale gelmesi küreselleşmenin sonucudur. Küresel dünya kendisine adapte olmaya çalışan bireylerinden kendi eğitim ve öğrenme süreçlerinin faal aktörleri olarak sürekli öğrenmeyi ve kişisel gelişimi, araştırmayı, eleştirel düşünmeyi, toplumsal katkı yapmayı beklemektedir (Doğan, 2011: 406). Eğitim kurumları da bu nitelikte insan gücünü yetiştirmek bağlamında eğitim programlarını tasarlamaktadır (Doğan, 2002). Yine bazı ülkeler de makro ölçekte küresel dünyaya birey yetiştirmek bağlamında eğitim politikalarını bu doğrultuda geliştirmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de küreselleşmenin olgusunun neticesinde ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim basamağında çeşitli pozitif düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Küresel vatandaşlık, çok kültürlülük, eğitimde fırsat eşitliği, eğitim süreçlerinin uluslararasılaşması kapsamında

1 <https://globalwellnessinstitute.org/>

çeşitli reform çalışmaları yapılmaktadır (Sever vd., 2018). Söz gelimi küresel değerlerin müfredata uyarlanması, ekolojik ve sürdürülebilir yaşam, daha fazla yeni teknolojilerine adaptasyon, yabancı dil öğrenimi, kültürel farklılıkların kabulü ve birlikte yaşam gibi değerlerin edinilmesi hedeflenmiştir. Yine yükseköğretim düzeyinde çeşitli uluslararası programlar kapsamında hem öğrenci hem akademisyen hareketlilikleri, uluslararası yeterlilik düzenlemeleri, kalite güvencesi, Bologna süreci ve Avrupa kredi transfer sistemine geçiş yaşam boyu öğrenme programlarının oluşturulması yükseköğreminin uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamıştır (Alkanat Akman, 2010). Bu kapsamda küreselleşme farklı kültür ve ülkelerde özellikle gelişmekte olan ülkeler için bilgi ve teknolojinin, sosyal-küresel değerlerin, davranışsal normların geliştirilmesinde fırsatların yaratılmasını bireysel ve toplumsal düzeyde mümkün hale getirmektedir (Bakhtiari ve Shajar, 2006: 95).

Ülkelerin sağlık koşulları da onların refahı ve insani iyi olma hallerini etkilenmektedir. Küreselleşme eğitim ve gelirden olduğu gibi sağlık durumlarında da ülkenin gelişmişlik düzeyine istinaden pozitif katkı yapabilmektedir. Her ne kadar küreselleşme yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki sağlık hizmetlerine erişim oranlarındaki makası açsa da (Hayran, 2016: 1) ve bazı açılardan halk sağlığına negatif etki yaptığı dile getirilse de artan küreselleşme düzeyi demografik büyümenin kontrol edilmesini, çocuk ölümlerinin azalmasını, yaşam ömrünü pozitif anlamda etkilemesi beklenmektedir (Bakhtiari ve Shajar, 2006: 98). Aynı zaman da sağlık alanı ülkelerin birbirlerine en bağımlı oldukları alandan birisidir. Küreselleşmenin yarattığı ülkeler arası bağımlılık, onları sağlık sistemlerinde reform yapmaya zorlamaktadır (Kahraman ve Bolışık, 2014: 109). Küresel sağlık durumları uluslararası çıkarları uzlaştırma ve iş birliğine yöneltme görevi görecektir niteliktedir (Ertaş ve Kırac, 2017: 32). Uluslararası girişimlerin ülkeler arası sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına yönelik çabaları küreselleşmenin sağlık üzerindeki pozitif etkileri arasındadır. Örneğin 21. yüzyılda herkes için sağlık hedefi Dünya Sağlık Örgütü'nün politikası haline gelmiştir. Bu tarz uluslararası örgütlerin çaba ve girişimleri ülkeler arası sağlık güvenliklerinin ve iş birliklerinin artırılmasına kaynaklık edecektir (Ertaş ve Kırac, 2017: 29). Özellikle sağlık bilgisinin ve teknolojinin küresel yayılımı özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir (Labonté vd., 2011: 267).

Küreselleşmenin ülkelerin insani iyi olma hallerine yaptığı pozitif etkisine rağmen kültürel homojenleştirici etkisinden dolayı Batı dışı toplumlarda küreselleşme zaman zaman reaktif bir tavırla karşılanmaktadır. Bu toplumlarda küreselleşmenin bir çeşit batılılaşma olduğu kaygısıyla Batı'dan gelecek her türlü etkiye kapalı tavırlar geliştirilmiştir. Küreselleşmenin kültürel dönüştürücülüğü özellikle siyasal İslam'ın egemen olduğu coğrafyalarda rahatsızlık yaratmaktadır (Berger, 2003). Söz gelimi Müslüman toplumlarda küreselleşme adeta Hristiyan kültürünün yayılması şeklinde değerlendirilmektedir (Erdem, 2003: 5-9). Batı tarihinin geçmişte Müslümanlarla olan çatışmalı ilişkisi Müslümanların habituslarında² oradan gelecek her türlü eylemin sorgulanmasına neden olmaktadır. Müslümanlar için batılı tüm etkilerin ve gelişmelerin Müslümanların geleceklerine tehdit içeren bir yapıya olduğunu düşündürmektedir. Müslümanlardaki bu kaygı söz konusu sosyolojik olgunun fayda yaratabilecek diğer hususlarına da kapalı hale gelmeye neden olmaktadır. Ağırıklı olarak Müslüman bir ülke olan Türkiye'deki yaşanan küreselleşme süreci de ülkenin dinsel ve kültürel aidiyetlerinden etkilenmektedir.

Küreselleşmenin etkileri elbette ülkenin gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgilidir. Bu dönüştürücü etkisine rağmen Batı dışı coğrafyalarda da küreselleşme özellikle sağlık, eğitim, çevre sorunları, insan hakları (Majeed, 2017) ve iletişim anlamında pozitif etki oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Batı dışı toplumlarda küreselleşmenin kaçınılmaz bir olgu olduğu zamanda küreselleşmeye karşı realist bir tutum takınılması ülkelerin kalkınması için gereklidir. Bu kapsamda küreselleşme insani iyi olma hali arasında ilişki küreselleşme olgusuna salt ideolojik kaynaklı kapalılığın önüne geçmesine yardımcı olacaktır. İki olgunun arasında pozitif bir ilişkinin ortaya çıkması küreselleşmenin olası tehditlerinin bertaraf edilerek fırsatlarına açık olmaya olanak tanıyacaktır. Arasında çıkacak ilişkinin sayısal bir değerle ifadesi reaktif toplum yapılarında küreselleşme olgusuna ideolojik ve normatif bir tavırla yaklaşmaktan ziyade olgunun daha nesnel bir bakışla ele alınmasını mümkün hale getirecektir.

Söz konusu amaçlardan hareketle bu çalışmanın ana amacı küreselleşme olgusunun bir Müslüman ülke örneğinde iyi olma açısından yarattığı etkiyi açığa çıkarmaktır. Bu kapsamda Müslüman ülke temsilcisi olarak Türkiye örneğinde küreselleşmenin insani iyi olma haline etkisini 1990-2018 yılları arasında incelemesi amaçlanmıştır. Zaman kısıtı verilerin bu zaman aralığında sınırlı olmasından ileri gelmektedir. Çalışmanın literatüre dört farklı açıdan katkı sağlaması beklenmektedir. İlk olarak, bu çalışma İslam dinini hem özel hem de

² Habitus; dönüştürülebilir eğilimler sistemidir (Bourdieu, 1990: 53). Farklı bir ifadeyle bireylerin şeyleri algılama, hissetme ve davranma durumlarını belirleyen bilişsel örtük şemalar.

kamusal alanda yaşayan bir ülke olarak Türkiye örneğinde, insani iyi olma ile küreselleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ilk çalışmadır. İkinci olarak, Türkçe literatürde küreselleşmenin insani iyi olmaya etkisini inceleyen ilk çalışmadır. Üçüncü olarak, bu çalışmada ekonometrik yöntemlerden zaman serisi tekniği kullanılarak ampirik bulgular ortaya konulmuştur. Son olarak da elde edilen bulgular neticesinde somut politika önerileri geliştirilmiştir.

Çalışmada giriş bölümünden sonra ikinci bölümde küreselleşme kavramına, küreselleşme ve din ilişkisine ve insani iyi olmaya ait teorik bilgilere değinilecektir. Üçüncü kısımda insani iyi olma ve küreselleşme ilişkisine dair literatür özeti verilecektir. Dördüncü bölümde veri ve metodoloji hakkında bilgi verilecek, beşinci bölümde ise elde edilen ampirik sonuçlar doğrultusunda politika önerileri sunulacaktır. Sonuç bölümüyle de çalışma tamamlanacaktır.

2. TEORİK ALTYAPI

2. 1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme son çeyrek asırdır birçok ülkeyi sosyal, politik ve ekonomik açıdan derinden etkilemektedir. Birçok toplum yapısında küreselleşmenin etkisi rahatlıkla görülmektedir (Urata, 2002: 20). Küreselleşme olgusu kavramsal olarak 1960'larda ortaya çıkmış olup yaklaşık olarak literatürde 114 adet tanımlama tespit edilmiştir. Söz konusu tanımların ortak noktalarına bakıldığında küreselleşme, insan ve insan olmayan aktivitelerin uluslararası ve kültürler arası bütünleşmesinin tüm boyutları etrafında şekillenmektedir (Ghemawat, 2014). Farklı bir tanımlamada da "Coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç" (Marshall, 1999: 449) şeklinde değerlendirilmiştir.

Tarihsel süreçte 2. Dünya savaşı sonrasında uluslararası ticaretin ve sermayenin değişen doğası, artan insan etkileşimleri küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Özellikle 1980 sonrası komünizmin çökmesi ve bilgi teknolojilerin gelişmesi küreselleşmenin ana hızlandırıcı etkenlerindedir. Bu gelişmeler devletin, yönetimin, finansın, üretimin, tüketimin ve bilginin yeniden yapılandırıldığı bir alan yaratmıştır (Ray, 2019: 2). Özünde karmaşık bir kavram olan küreselleşmenin birçok yönü olduğu halde literatürde uzunca bir süre sadece ekonomik yönü ele alınmıştır. Bu bağlamda kimi çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımlar küreselleşmenin bir parçası olarak yer alırken kimi çalışmalarda ise finansal gelişme küreselleşme ile temsil edilmiştir (Sabi, 2007: 104). Ancak Axel Dreher yapmış olduğu çalışmada küreselleşmenin farklı boyutlarını da ele almıştır. KOF Küreselleşme endeksi olarak adlandırılan bu endeks 0 ile 100 arasında değişen değerler almaktadır (Can, 2016: 26). Dreher (2006) yapmış olduğu çalışmada küreselleşmeyi tek boyutuyla ele almanın sakıncalı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre diğer parametrelerin göz ardı edilmesi, küreselleşmenin bir bütün olarak etkisinin gözlenmesini engellemektedir (Dreher, 2006: 1092). Geliştirmiş olduğu KOF küreselleşme endeksinde küreselleşmeyi dört ana unsur şeklinde değerlendirmiştir. Bunlar; ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ve bu üçünün toplamının oluşturduğu bir bütün olarak küreselleşme endeksidir (Bahadur, 2011: 79). Bu kapsamda küreselleşmenin tek boyutlu bir olgu olmadığı anlaşılmaktadır. Literatürde küreselleşmenin özellikle üç boyutuna vurgu yapılmıştır. (Leidner, 2010; Martens vd., 2010:). İlki; uluslararası şirketlerin küresel düzeyde etki alanına sahip olması ve bu kapsamda küresel finans durumlarının gelişmesi, zaman ve mekânın yoğunlaşması nedeniyle esnek üretim imkânlarının artması, özellikle 1980 sonrası iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile bilgi temelli hizmet ekonomilerinin yükselişi küreselleşmenin ekonomik yönüne karşılık gelmektedir. İkincisi; yaşanan bu ekonomik gelişmeler neticesinde devletler arası uluslararası ilişkilerin gelişmesi, uluslararası örgütler ve kurum kuruluşların oluşumu, küresel toplumsal hareketler ve küreselin yerel üzerindeki etkisi nedeniyle ülkelerin toplumsal refahı artıracak veya düzenleyecek kamu politikaları geliştirmesi gibi durumlar küreselleşmenin siyasal yönünü oluşturmaktadır. Üçüncüsü; küresel ölçekte yaşanan bu ekonomik ve siyasal gelişmeler, muhtelif kültürel çıktılar ürettiğinden; özellikle 1980 sonrası iletişim teknolojilerinin gelişimi, medya akışları, küresel tüketim artışı, turizm artışı, artan göçler, uluslararası eğitim hareketlilikleri, küresel ölçekli sosyal ağ ve bağlantıların oluşumu dünya üzerinde *küresel bir bilinç* (Robertson, 1992: 8) yaratmış ve bu durum kültürel anlamda da sınırların kalkmasına imkân tanımıştır ki bu gelişmeler ise küreselleşmenin sosyal yönüne karşılık gelmektedir.

Küreselleşmenin farklı parametrelere etkisini inceleyen çalışmalarda bazı bilim insanlarının küreselleşmenin özellikle ekonomik olarak olumsuzluklara yol açacağını belirten yaklaşımları mevcuttur (Milanovic, 2011; Stallings, 1992; Mahon, 2010). Ancak küreselleşmeye daha iyimser bakan bilim insanları da vardır. Örneğin Bhagwati'ye (2005) ve Wolf'a (2004) göre küreselleşme uzun dönemde toplumda önemli refah artışı sağlar. Dollar'a (2005) göre de küreselleşme ülkeler arasında gelir eşitsizliğinin giderilmesinde önemli rol oynayabilir. Bunun yanında küreselleşmenin hane-halklarının gelirinde önemli artış sağladığına yönelik genel bir görüş mevcuttur (Oluç ve Gövdere, 2020). Küreselleşme olgusu söz konusu bu yönleriyle etki ettiği ülkelerde hem pozitif hem negatif durumlarla sonuçlanmıştır. Son yıllara dünyayı etkisine alan Covid-19 salgını küreselleşmenin hem pozitif hem negatif etkisinin somut bir örneğini oluşturmaktadır. Küreselleşme salgın hastalıkların yaygınlaşmasına sebebiyet vermektedir (Kawachi ve Wamala, 2006). Covid-19 salgının küresel çaptaki büyük etkisi küreselleşmenin negatif boyutlarındanadır. Ancak aynı olgu, daha öncede olduğu gibi ilaç ve tıbbi hizmetlerin küresel çapta yaygınlaşmasına da olanak tanımıştır (Goklany, 2002:10-11).

Küreselleşme küresel bir olgu olmasına rağmen her ülke kendi sosyokültürel ve ekonomik düzeylerine göre küreselleşme karşısında bir konum ve etki almıştır (Majeed, 2018: 711). Kimi ülkeler küreselleşmenin nimetlerinden daha fazla faydalanırken kimi ülkeler ise küreselleşmenin dünya ölçekli gelişmelerinden insani iyi olma konusunda pozitif etki alamamaktadır (Jordá ve Sarabia, 2015). Az gelişmiş ülkeler üzerinde artan gelir eşitsizliğinden dolayı iyi olma konusunda küreselleşme pozitif bir etki yaratmamaktadır (Majeed, 2015). Özellikle Müslüman ülkelerde her ne kadar ekonomik küreselleşmenin etkisi Arap devletlerinde yüksek olsa da Sahra altı Afrika ekonomik açıdan pozitif etki alamamaktadır. Diğer taraftan da sosyal küreselleşmeden ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri çok etkilenememektedir (Majeed, 2018: 718). Küreselleşme özellikle gelişmekte olan ülkelerle yüksek gelirli ülkeler arasındaki makası açmıştır (Gaston ve Gulasekaran, 2009). Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçi, ölümcül hastalıklar, açlık ve kötü beslenme durumlarındaki açık oran azalmıştır. Gelişmemiş ülkelerde ise ilaç, sağlık ve teknolojinin gelişimi ile birlikte yoksul ülkelerdeki insanların daha uzun yaşam şartlarına sahip olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Goklany, 2002: 10-12). Dolayısıyla küreselleşmenin bu anlamda dünya genelinde tüm ülkeler için bir eşitlik getirdiğinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Her ülke kendi konumuna göre küreselleşmeden pozitif veya negatif etki almaktadır. Olgu her ne kadar küresel olsa da etki zaman zaman yerel kalmaktadır

2. 2. Din ve Küreselleşme ilişkisi

Küreselleşme çıkış kaynağı itibariyle Amerikan kültürünün ve dinin de küresel hale gelmesi şeklinde değerlendirilirken (Berger, 2003: 5), söz konusu bu homojenleştirici etkisi karşısında bir direnme tepkisi olarak kendisine farklılaştırıcı etkiler de açığa çıkarmıştır. Küreselleşmenin kabul veya reddine yönelik çeşitli konum alımlar mümkündür. Küreselleşme karşısında direnme, değiştirme belirli unsurları içinden seçme, kendisine uyarılama söz konusudur. Bu kapsamda küreselin karşısında yerellikler zaman zaman daha fazla ön plana çıkmıştır. Hatta yerelliklerin küresel olmaya yönelik adanlığı bile söz konusu olup Batı kültürünün egemenliğine bir tehdit unsuru oluşturabilmektedir. Diğer taraftan küreselleşme karşısında yerel bir unsur olabilecek din, çoklu/alternatif moderniteleri mümkün hale getirmiştir (Berger, 2003: 7). Diğer bir ifadeyle küreselleşme tek tipleştirici bir kimlik veya kültür şeklinde algılansa da alternatif moderniteler ile çeşitli yerel oluşumlar küresel düzeyde ağ oluşturma imkânı bulmuştur. Bu durum küreselleşmenin karşısında alternatif bir küresel olmak isteyen yerelliklerin dünyanın çeşitli bölgelerinde fundamentalist karakterde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hem ekonomik hem siyasal hem kültürel küreselleşme ontolojik olarak homojenleştirici etkisinden dolayı ilk etapta yerelliklerin varlığını tehlikeye attığına dair bir algı yaratmıştır. Küreselleşen dünyada özellikle din gibi değerlerin tehlikede olacağı endişesiyle Batı dışı coğrafyalarda küreselleşmeye karşı reaktif tutumlar gündeme gelmiştir. Ancak küreselleşmenin bu homojenleştirici etkisine rağmen din, etkisini hala önemli ölçüde devam ettirmiştir. Max Weber'in (1985) modernleşme ile birlikte artan iş bölümü, uzmanlaşma ve rasyonelleşmenin dünyanın mevcut büyümesini bozduğuna dair geliştirdiği argümanı; sekülerleşme teorisyenlerinin savunduğu gibi din ve dini düşüncenin Orta çağdaki merkezi konumunu yitireceği, yerini bilimin ve teknolojinin almasına yol açacağıyla desteklenmiştir (Tschannen, 1991; Wilson, 1966:14). Ancak bilimin, bilginin, teknolojinin ilerlemesi insanların ontolojik krizleri karşısında tatmin edici çözümler üretmiş değildir. Bu çözümsüzlük modern dönemde yurtsuz kalan bireyi, risk toplumunda güvenli bir alan ihtiyacıyla bireysel ve yeni formlarda da olsa tekrar dine

yönelmiştir. Diğer bir ifadeyle küreselleşme karşısında yerel kimliklerin tehlikeye girdiği ve yurtsuz kalma ihtimali olan birey için dinler ontolojik bir güvenlik sağlayarak sığınacak bir liman işlevi gördüğü açığa çıkmıştır.

Her ne kadar İslam'da küreselleşme olgusunu besleyecek teolojik argümanlar olmasına rağmen³ özellikle Müslüman coğrafyalarda küreselleşmenin kültürel açıdan tek tipleştirici yaklaşımı nedeniyle küreselleşmeye karşı algı ve tutumlar özellikle siyasal İslam'ın egemen olduğu yerlerde çok olumlu gelişmemiştir. Benzer bir eğilim İslam coğrafyasında önemli bir temsilci olarak görülen Türkiye'de de geçerlidir. Özellikle İslamcı ve radikal milliyetçi muhafazakâr cenahlarda Batı karşıtı tepkiler Batı ile kurulacak olası iş birliklerine ön yargıyla bakılmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü Batılılaşmanın İslam medeniyetine zarar vereceği noktasında çeşitli kaygılar mevcuttur.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de dinlerin veya dinsel değerlerin ömrünün azalacağı paradigması şimdiye kadar iflas etmiştir. Türkiye, insanların kendilerini tanımlamaları itibari ile Müslüman çoğunluğun olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'de din gerek dinsel gerek kültürel kodlarda toplumun hem sosyal hem bilişsel yapılarına nüfuz etmiş bir niteliktedir. Türk sosyal arenasında da küreselleşme dünyada olduğu gibi hem homojenleştirici hem de farklılaştırıcı bir etki yaratmıştır (Berger, 2003: 10). Özellikle 2002 yılından itibaren muhafazakâr bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidarı ile birlikte Türkiye'de hem kamusal hem sosyal alanda dinselliğin arttığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Din veya dinsellik Türkiye tarihinin son 100 yılı içerisinde en çok canlandığı, kamusal anlamda en görünür kılındığı; sosyal, siyasal ve kültürel ekonomik habituslarda yoğun şekilde etki gösterdiği bir süreçtedir. Bu süreçte küresel dünyayla bağlarını kopartmak istemeyen Türkiye aynı zamanda İslami değerlerin gerek sosyal gerek siyasal arenada var olmasını hedeflemiştir. Her ne kadar Türkiye'de dindarlığın/dinselliğin ne kadar etkin olduğu niceliksel anlamda ölçülmesi tam anlamıyla mümkün görünmese de din olgusuyla ilişkilendirilebilecek sosyal ve kurumsal yapıdaki niceliksel artışın söz gelimi; imam hatip okullarının, ilahiyat fakültelerinin, camilerin, din görevlilerinin sayısal artışı, dindar nesil yetiştirme odaklı hükümet politikaları, Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) gibi oluşumların ticari etkisi, yeşil sermayenin hacminin büyümesi gibi ekonomik gelişmeler, İslami kurumların (Diyaret İşleri Başkanlığı) sosyal sistemin diğer parçalarında etkin konumda olması bu çalışma kapsamında Türkiye'yi İslam dinin yoğun yaşandığı bir Müslüman ülke kategorisi şeklinde değerlendirmeyi mümkün hale getirmektedir. Dolayısıyla Müslüman coğrafyalarda küreselleşme karşısında reaktif tutumlar göz önünde bulundurduğumuzda söz konusu bu çalışma Türkiye'yi bir Müslüman ülke kategorisinde sınıflandırarak küreselleşme ve insani iyi olma ilişkisini bir Müslüman ülke örnekleminde incelemeyi amaçlamaktadır.

2. 3. İnsani İyi Olma

Bilinen dünya tarihinden beri insanların kaynaklara ulaşımı, güvenli ve konforlu bir hayat yaşamaları hiç bu kadar mümkün olmamıştır. Dünya nüfusunun çoğu küreselleşme olgusunun getirmiş olduğu ekonomik büyüme ve teknolojik yenilikler sayesinde 50 yıl önceye göre daha iyi şartlarda yaşamaktadır. Bu süreç, daha az açlık ve yoksulluk, daha uzun ve sağlıklı yaşam, daha fazla eğitim, daha fazla okullaşma oranı ve daha az çocuk işçi durumlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerin daha önceki yıllara oranla daha eşit şartlarda var olmasına olanak tanımıştır (Goklany, 2002: 5).

Toplumların ve ülkelerin iyi olma deneyimleri arttıkça sosyal refahın, insani iyi olma düzeyinin nasıl yükseltilebileceği bilim insanları ve politika yapımcılar arasında tartışılır bir konu olagelmıştır. Özellikle belirsizliğin, salgınların, kontrol edilemeyen göçlerin yoğun olduğu bir dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yerel hükümetlerin kendi toplumlarının iyi olma hallerini nasıl sağlayıp koruyabilecekleri önemli bir gündem maddesi olmaktadır. Bu kapsamda insani iyi olma son zamanlarda hem yerel hem ulusal yönetimlerin ve toplulukların dikkatini ciddi düzeyde çekmektedir (MEA, 2005).

³ Müslümanların kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de küreselleşmeyle ilişkilendirilen çeşitli ayetler vardır. Bunlar:

"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır." Rum-22

"...Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın..." Maide-48

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır..." Hücurat -13

Müslüman habituslarında tepkisel olarak Doğu ve Batı ayrımı ve Batı düşmanlığı olmasına rağmen Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'da "Doğu ve Batı da Allaha aittir, hangi yöne dönersen dön Allah'ı görürsün" Bakara 115 şeklinde bir ayet de mevcuttur. Yine İslam teolojisinde Tanrı'nın Rahman ve Rahim sıfatı onun tüm yaratıklarını kapsamakta olduğu inancı vardır.

İyi olma (well-being) bir konu olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1965'te Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamı altında gündeme gelmiştir. Bu süreçten itibaren kavram genel bilinen haliyle sadece sağlıkla ilişkilendirilmemiştir. Söz konusu organizasyon çatısı altında birbirleri ile iş birliği halinde olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma planlarını gerçekleştirmek için iyi olma stratejik olarak küresel ve bölgesel bir amaç halini almıştır (Alatartseva ve Barysheva, 2016: 1).

İyi olma kendi başına tanımlanması zor olan bir kavram olup herhangi bir alt disiplinin altına sığmayacak kadar birçok disiplinin alanında kendisine yer edinmektedir. Bilim insanları, politika yapımcılar, hükümetler bu konu üzerine son zamanlarda özellikle durduğundan kavramla ilgili birçok bileşen öne sürülmüştür. Bu kapsamda kavramın nesnel yönüne tekabül eden ve dışsal olarak algılanabilen (Diener, 1984: 12) bir boyutundan ve kaliteli sosyal ilişkiler veya esenlik hissi şeklinde öznel yönüne tekabül eden bir boyutundan (Kahneman, 1999: ix) bahsedilmiştir. İnsani iyi olma (Human well-being) ise birçok bileşeni bünyesinde barındıran çok yönlü bir kavramdır. Bu doğrultuda insani iyi olmaya yönelik "sağlık, eğitim, iş boş zaman, aktif politik katılım, sosyal ilişkiler, stabil ekosistemler, fiziksel ve ekonomik güvenlikler, maddi yaşam şartları" şeklinde geniş ölçekli tanımlamalar da mevcuttur (Rogers vd., 2016: 6).

İnsani iyi olma hali bir toplumun devamlılığı açısından büyük önem arz etmektedir. Hükümetlerin temel hedefi insani iyi olma halinin artmasıdır. Literatürde insani iyi olma hali uzunca bir süre kişi başına düşen gelir ile ölçülmüştür (Sabi, 2007: 103). Ancak son dönemde kişi başına düşen gelir düzeyinin tek başına bir toplumun insani iyi olma düzeyini göstermediği itirazı artmış, insani iyi olma halinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin Sen (2014: 14), insani iyi olma halini toplumsal refah düzeyi veya toplam gayri safi milli hasılanın ötesinde olan bir kavram olduğunu ifade etmiştir. Çünkü hayat kalitesi veya insani iyi olma sadece gelirle ilişkilendirilememektedir; çevreye, zihinsel ve fizyolojik sağlığa, eğitime, sosyal aidiyetlere, boş zamanların nasıl geçirildiğiyle de çok yakından ilişkilidir (Nussbaum ve Sen, 1993).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Küresel dünyada uluslararası toplumların ve politika yapımcılarının temel amacı insani iyi olma halinin gelişmesini sağlamaktır. İnsani iyi olma bir toplumun ne kadar kalkınıp kalkınmadığının ne kadar müreffeh yaşayıp yaşamadığının önemli bir göstergesidir (Mukherjee ve Kriekhaus, 2012: 150). İnsani iyi olma ölçülmesi zor olan bir konudur. Literatürde bununla ilgili çeşitli endeksler mevcuttur ve birçok farklı endekle ölçümlenmektedir. Sözgelimi; OECD Better Life Endeksi, Happy Planet Endeksi, Indigo Wellness Endeksi, Gallup Sharecare Well-Being Endeksidir.⁴ İnsani iyi olma hali iyi olmanın özellikle nesnel yönüne tekabül ettiğinden literatürde ağırlıklı olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)- *Human Development Index* ile ölçülmektedir (Goklany, 2002: 4). İGE ortalama ömür beklentisi, eğitim seviyesi ve kişi başına düşen gelirden oluşan bir kombinasyondur (Wang vd., 2019: 36251). Diğer bir ifadeyle, İGE kişi başına düşen gelir, insan sağlığı ve eğitim bazlı politikadaki değişimi gösteren önemli bir değişkendir (Tran vd., 2019: 484). Hayat kalitesinin ve insani iyi olma halinin en kapsayıcı ölçümlerlerinden birisi olan İGE; yaşam beklentisini, yetişkin okuryazarlığını ve eğitim kayıtlarını ve kişi başına düşen geliri içermektedir. Yüksek yaşam beklentisi iyi bir beslenmenin, sağlık imkânlarının ve temiz çevrenin göstergesidir. Eğitim değerlerinin yüksek olması kişilerin yaşam durumlarını daha iyi geliştirebilmelerine ve sosyal sisteme katkıda bulunmalarına karşılık gelmektedir. Gerçek bir kişi başına düşen gelir ise hayat standartları hakkında bilgi vermektedir. Diğer bir ifadeyle İGE insanların potansiyellerini tam geliştirebilmelerini ve daha üretken yaşamlar sürmeleri için uygun çevrenin var olup olmadığını ölçen bir endekstir (Majeed, 2018: 712-713). Bu çalışmada insani iyi olma insani kalkınma endeksi ile temsil edilmiştir. İnsani kalkınma endeksi ülkelerin özellikle nesnel insani iyi olma hallerini ölçebilmek adına oldukça önemli bir endekstir. Ülkelerin bireylerinin refahı, sağlığı ve eğitim durumlarına yönelik politikaların, eylemlerin ve gelişmelerin seviyesi hakkında bilgi vermektedir. 1990'da UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) insani kalkınma endeksinin sonuçlarını yıllık olarak rapor şeklinde sunmaya başlamıştır. Bu endeks aynı zamanda insani iyi olma endeksi şeklinde de literatürde kendisine yer bulmuştur (Omri et al., 2019).

Küreselleşme ile ilgili literatürde yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda bilim insanları küreselleşmenin farklı parametrelere etkisini incelemiştirler. Bunlar ekonomik büyüme, hane halkı tüketimi, gelir eşitsizliği, istihdam, çevresel bozulmalara etkisi şeklinde sıralanabilir. Özellikle ekonomik büyüme ve hane halkı

4 <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/happiness-wellbeing-index/>

tüketiminin gelir artışına ve dolayısıyla insani iyi olmaya doğrudan katkısı nedeniyle ilk olarak bu konu üzerinde yapılmış çalışmalara yer verilecektir.

Konya ve Ohashi (2004) OECD ülke örnekleminde 1985 ve 1999 yıllarını kapsayan çalışmalarında küreselleşmenin hane halkı tüketimine en küçük kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda ampirik bulgular küreselleşme ile birlikte ülkelerin tüketim eğilimlerinin birbirine yakınsadığı göstermiştir.

Verter ve Osakwe (2014) Çek Cumhuriyeti örnekleminde küreselleşmenin hane halkı tüketim harcamalarına etkisini 1993-2012 yılları için incelemişlerdir. Yapılan çalışma neticesinde ampirik bulgular sosyal küreselleşmenin hane halkı tüketimini olumlu şekilde etkilediği göstermiştir.

Oluç ve Gövdere (2020) Türkiye örnekleminde yapmış oldukları çalışmada küreselleşmenin hane halkı tüketimine etkisini VAR analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma neticesinde küreselleşmenin Türkiye örnekleminde hane-halkı tüketiminin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Samimi ve Jenatabadi (2014) İslam ülkeleri örnekleminde küreselleşmenin büyümeye etkisini Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile test etmişlerdir. Ampirik bulgular küreselleşmenin büyümeyi pozitif şekilde etkilediği göstermiştir. Yazarlar bu durumun ortaya çıkmasında nitelikli ve eğitilmiş işgücünün ve finansal gelişmenin büyük rolü olduğunu vurgulamışlardır.

Gurgul ve Lach (2014) eski Sovyet ülkeleri örnekleminde yaptıkları çalışmada küreselleşmenin büyüme üzerindeki etkisini 1990-2009 yılları için incelemişlerdir. Çalışmada sabit ve rassal etkiler yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular küreselleşmenin bu ülke grubunun ekonomik büyümesinde önemli rolünü ortaya koymuştur.

Bu çalışmaların yanında, son dönemde küreselleşmenin insani iyi olma haline doğrudan etkisini inceleyen çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda toplumsal iyi olma hali ağırlıklı olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi ile temsil edilmiştir.

Sabi (2007) yapmış olduğu çalışmada küreselleşme (ekonomik özgürlükler endeksi) ve toplumsal iyi olma (insani gelişmişlik) arasındaki ilişkinin varlığını 150 ülke örnekleminde incelemiştir. Yapılan regresyon analizi neticesinde küreselleşme ve toplumsal iyi olma arasında güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Mukherjee ve Kriekhaus (2012) ise 132 ülke örnekleminde küreselleşme ile kişisel iyi olma halini arasındaki ilişkiyi 1970 ve 2007 yılları arasında incelemişlerdir. Yapılan ampirik analiz neticesinde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin kişisel iyi olma halini pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

1997-2005 yıllarını kapsayan ve 124 gelişmekte olan ülke grubu örnekleminde yapmış olduğu çalışmada Sapkota (2011) küreselleşmenin bu ülke grubunda fakirliği azalttığı, cinsiyet eşitliğini arttırdığı ve sosyal iyi olma haline pozitif katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Figueroa (2014), 17 Latin Amerika ülkesi örnekleminde yapmış olduğu çalışmada da 1995-2009 yılları için küreselleşmenin insani iyi olma haline (insani gelişme) etkisini incelemiştir. Yapılan inceleme neticesinde bir bütün olarak küreselleşmenin insani iyi olma haline pozitif katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmada küreselleşmenin alt endekslerinin sosyal iyi olma haline etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda ekonomik küreselleşmenin toplumsal iyi olma haline negatif, sosyal ve politik küreselleşmenin ise pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hussain vd., (2010) Pakistan örnekleminde doğrudan yabancı yatırımlar ve ticareti küreselleşmenin temsilci olarak kullandıkları çalışmalarında 1975 ve 2008 yılları arasında küreselleşmenin toplumsal iyi olma haline etkisini incelemişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde ampirik bulgular küreselleşmenin toplumsal iyi olma halini pozitif şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Singh (2012), yükselen ülke ekonomileri için finansal anlamdaki küreselleşmenin toplumsal iyi olma hali üzerine etkisini incelediği çalışmada, küreselleşmenin bu anlamda topluma bir katkısının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Majeed (2018), 1970-2010 yılları arasında 44 İslam ülkesi kapsamında küreselleşme ve hayat kalitesi ilişkisine bakmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda Müslüman ülkelerde genel küreselleşmenin hayat kalitesini artırdığına ulaşılmıştır. Ancak küreselleşmenin sosyal boyutundan ziyade özellikle ekonomik ve politik boyutlarının hayat kalitesini artırmada pozitif bir etkisinin olduğu belirtilmiştir.

Mazlan vd. (2019) 1980-2017 yılları için Malezya örnekleminde ticareti ve doğrudan yabancı yatırımları küreselleşmenin temsilcisi olarak yaptıkları çalışmada, küreselleşmenin toplumsal iyi olma haline etkisini incelemişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde ampirik bulgular doğrudan yabancı yatırımların toplumsal iyi olma haline pozitif, ticaretin ise negatif etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. 1990-2016 yılları arası için Endonezya örnekleminde küreselleşmenin toplumsal iyi olma hali ve gelir eşitsizliğine etkisini inceleyen çalışmada Haseeb vd. (2020) küreselleşmenin her iki değişken üzerinde de etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hasan ve Waheed (2021) ise Pakistan, Hindistan, Sri-Lanka, Butan, Bangladeş ve Nepal örneklemini için 2000-2019 yılları arasında küreselleşmenin toplumsal iyi olma halini incelemişlerdir. Bu çalışmada da ticaret ve yabancı yatırımlar küreselleşmeyi temsil etmiştir. Yapılan inceleme neticesinde toplumsal iyi olma halinde yabancı yatırımların pozitif, ticaretin ise negatif etkileri gözlenmiştir. Kiani vd. (2021) Pakistan örnekleminde küreselleşmenin toplumsal iyi olma haline etkisini 1980-2014 yılları arası için incelemişlerdir. Yapılan çalışmada ekonomik, politik, sosyal ve bir bütün olarak küreselleşmenin toplumsal iyi olmayı pozitif şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Literatür taramasından da görüleceği üzere, küreselleşmenin insani iyi olma haline etkisini doğrudan inceleyen çok kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur ve söz konusu çalışmalar arasında Türkiye örneklemini ele alınmamıştır.

4. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada bir ülkenin küreselleşme düzeyini temsil eden ve literatürde en yaygın kabul gören KOF küreselleşme endeksi ile toplumsal iyi olma halini temsil eden insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişki 1990-2018 yılları arasında Türkiye örnekleminde incelenmesi amaçlanmıştır.⁵ Bu zaman aralığının seçilmesinde İnsani Gelişmişlik Endeksinin 1990 yılında başlıyor olması ve ilgili endeksin 2018 yılında bitiyor olmasında ileri gelmektedir. Ampirik analize dahil edilecek datalardan küreselleşme endeksi KOF Küreselleşme Endeksi Veri Tabanından, İnsani Gelişme Endeksi ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Veri Merkezinden elde edilmiştir. Analize dahil edilen değişkenler logaritmik dönüşümleri gerçekleştirildikten sonra analize dahil edilmiştir.

$$HDI_t = \alpha_0 + \alpha_1 GLOB_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden HDI; insani iyi olma halini, GLOB; bir bütün olarak küreselleşmeyi, ; hata terimini ifade etmektedir. Bu çalışmanın ana amacı bir Müslüman ülke örnekleminde insani iyi olma ile küreselleşme arasındaki ilişkinin uzun dönemde var olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bundan dolayı seriler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkinin test edilmesi gerekmektedir. Ancak bu eş bütünleşme testinin gerçekleşmesi için serilerin birim kök barındırıp barındırmadığını tespit etmek gerekmektedir. Bu bağlamda analizin ilk aşamasında seriler Philips-Perron (PP) birim kök testine tabii tutulmuşlardır. PP birim kök testine ait boş hipotez ve alternatif hipotez;

H_0 : Birim kök vardır, seri durağan değildir.

H_1 : Birim kök yoktur, seri durağandır.

Şeklinde. Yapılan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 1 de raporlanmıştır.

Tablo 1: PP Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	PP Test İstatistiği	Kritik Değer	
		PP %1	PP %5
HDI	-2.019 [1]	-4.323	-3.580
Δ HDI	-3.879**[0]	-4.339	-3.587
GLOB	-2.364 [2]	-4.323	-3.580
Δ GLOB	-5.017*[2]	-4.339	-3.587

Not: Birim kök tespitinde sabitli ve trendli model tercih edilmiştir. PP testinde kullanılan köşeli parantez Newey-West bant aralığını, *, ** %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Ampirik bulgular serilerin düzey değerlerinde birim kök barındırdığını ancak fark serilerinde durağan hale geldiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle düzey değerleri ile yapılan incelemede H_0 hipotezi kabul edilirken,

⁵ Zaman aralığı 30 gözlemin altında yapılan ve belirli bir ülkeyi dikkate alan uluslararası çalışmalar için bakınız Khan vd. (2019).

farkı alındıktan sonra H_0 hipotezi ret edilmiş ve seriler durağan hale gelmiştir. Bu durum çalışmada kullanılacak eş bütünleşme için ön koşuldur.

Çalışmada Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu yaklaşım vektör otoregresif yöntemi (VAR) temel alınarak gerçekleştirilmektedir. Eş bütünleşme testinin gerçekleşmesi için ilk olarak kullanılacak uygun gecikmenin tespit edilmesi ardından bu gecikme ile yapılacak tahminde değişen varyans ve otokolerasyon olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu iki testin göz ardı edilmesi yapılan testin tutarlığında problem oluşturabilir. Bu bağlamda ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun tespiti aşamasına geçilmiş ve ilgili rapor Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2: VAR Modelinde Optimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	6.72e-06	-6.234679	-6.138691	-6.206136
1	155.7324*	1.38e-08*	-12.42723*	-12.13927*	-12.34161*
2	2.604443	1.66e-08	-12.24932	-11.76938	-12.10661

Not: Belirtilen kriterler soldan sağa sırasıyla LR: Modifiye Edilmiş LR İstatistiği, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri ve HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteridir.

Yapılan inceleme neticesinde tüm kriterlere göre “bir” gecikmenin uygun gecikme olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda ilgili gecikme uzunluğu göz önünde bulundurularak otokolerasyon testi ve değişen varyans testi uygulanmıştır. İlgili testlerin hipotezleri

Otokolerasyon testi için;

H_0 : Seriler arasında otokolerasyon yoktur.

H_1 : Seriler arasında otokolerasyon vardır.

Değişen varyans testi için;

H_0 : Değişen varyans yoktur.

H_1 : Değişen varyans vardır.

Şeklinde. Elde edilen ampirik bulgular Tablo 3’de raporlanmıştır.

Tablo 3: VAR (1) Modellerinin Varsayımlarının Sonuçları

Lagrange Çarpanı (LM) Otokorelasyon Testi				
VAR Tahminindeki Gecikme	Gecikme Uzunluğu	LM-Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Modülüs
1	1	2.049	0.726	0.971
				0.651

White Değişen Varyans Testi		
VAR Tahminindeki Gecikme	-Test İstatistiği	Olasılık Değeri
1	19.07	0.086

Analizlerin birinci aşamasında bir gecikme ile tahmin yapıldığında LM-Test istatistiği ve olasılık değerinin %5 ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum H_0 hipotezinin kabulünü gerektirmektedir. Diğer bir ifade ile tahmin edilen model otokolerasyon barındırmamaktadır. Ayrıca yapılan incelemede serilere ait ters köklerin (modülüs) “bir” sayısından küçük olduğu, diğer bir ifadeyle ters köklerin birim çember içerisinde kaldığı görülmektedir.

VAR analizi ile yapılan bir gecikmeli tahmin sonucunda ampirik modelin değişen varyans barındırmadığı, olasılık değerinin %5'ten büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda bir gecikme ile yapılacak eş bütünleşme analizinin tutarlı sonuçlar vereceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu testlerin ardında Johansen eş bütünleşme testine geçilmiştir. Bu test iki veya daha fazla değişken arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olup olmadığını araştırmaktadır. İlgili eş bütünleşme testinin hipotezleri;

H_0 : Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.

H_1 : Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Şeklinde dir. Yapılan inceleme neticesinde elde edilen bulgular Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	Maksimum Öz Değer Testi		
	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$H_0: r = 0$	25.74	20.26	0.033**
$H_0: r \leq 1$	8.79	9.16	0.058
	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$H_0: r = 0$	16.95	15.89	0.034**
$H_0: r \leq 1$	8.79	9.16	0.058

Not: *, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan inceleme neticesinde hem Trade İstatistiğine hem de Max-Eigen İstatistiğine göre seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Çünkü elde edilen kritik değerler %5'ten küçüktür. Eş bütünleşme analizi neticesinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin uzun dönemde ne olduğunu ve istatistiki bir etkisinin olup olmadığını araştırmak için uzun dönem analizine geçilmiştir. Bu analizler için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 5: Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Dinamik En Küçük Kareler (DOLS)				
Değişken	Katsayı	Std.Hata	t-stat	Prob
GLOB	1.181	0.098	11.97	0.000*
C	-5.295	0.415	-12.74	0.000*
Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS)				
Değişken	Katsayı	Std.Hata	t-stat	Prob
GLOB	1.141	0.104	10.93	0.000*
C	-5.124	0.435	-11.76	0.000*

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen bulgular küreselleşmenin insani iyi olma halini pozitif ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediğini göstermektedir. DOLS analizine göre küreselleşmede meydana gelen %1'lik bir değişim insani iyi olma halini %1.18 seviyesinde arttıracaktır. FMOLS analizine göre de benzer sonuç elde edilmiştir. Bu sonuca göre küreselleşmede meydana gelecek %1'lik bir değişim insani iyi olma halinde %1.141'lik pozitif bir değişim meydana getirecektir.

Uzun dönem analizinin ardından iki değişken arasında kısa dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Granger nedensellik testi ile araştırmaya karar verilmiştir. Granger nedensellik analizi serilerin farkı ile çalışmaktadır. Bu bağlamda analize geçilmeden önce ilk olarak her iki serinin farkı alınmıştır. İnsani iyi olmanın bağımlı değişken olduğu modelde Granger nedensellik testi hipotezleri aşağıdaki şekilde iken;

H_0 : HDI'den GLOB'a doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : HDI'den GLOB'a doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Küreselleşmenin bağımlı değişken olduğu modelde nedensellik hipotezleri;

H_0 : GLOB'dan HDI'a doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : GLOB'dan HDI'a doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

şeklindedir.

Tablo 6 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
HDI→GLOB	0.284	0.598	İnsani iyi olmadan küreselleşmeye doğru bir nedensellik yoktur.
GLOB→HDI	0.325	0.573	Küreselleşmeden insani iyi olmaya doğru bir nedensellik yoktur.

Yapılan inceleme neticesinde olasılık değerlerinin %5'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda her iki değişken için H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda, iki seri arasında kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada küreselleşmenin toplumsal iyi olma haline etkisi 1990-2018 yılları için Türkiye örneğinde incelenmiştir. Yapılan ampirik analiz neticesinde küreselleşme ile toplumsal iyi olma halinde uzun dönemli bir ilişkinin varlığı teyit edilmiştir. Uzun dönem analizi neticesinde küreselleşmenin insani iyi olma haline pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir katkısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Hussain vd., (2010) ve Majeed (2018) çalışmalarını destekler mahiyettedir. Bu durum, küreselleşmenin insani iyi olmaya pozitif ve anlamlı katkısının olduğu sonucunu göstermektedir. Diğer taraftan ampirik bulgular Singh (2012)'den farklılaşmaktadır. Yapılan nedensellik yani kısa dönem analizinde iki değişken arasında kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bunun sebebi küreselleşmenin etkisinin çok kısa dönemde ortaya çıkmasının ve bir toplumu derinden etkilemesinin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır.

Küreselleşme içerisinde çeşitli fırsatları bünyesinde barındıran sosyolojik, ekonomik ve politik bir olgudur. Ülkelerin içinde buldukları kültürel, siyasal ve ekonomik yapılar bu büyük değişim karşısında onların konum alışlarını belirlemiştir. İslam dünyasına bakıldığında özellikle küreselleşmeden petrol zengini Müslüman ülkeler çok daha fazla faydalanmaktadır. Ancak kaynaklar tükendiğinde bu faydanın sürdürülebilirliği akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. Genel olarak Müslüman ülkelerde küreselleşmeye karşı olgunun homojenleştirici etkisinden dolayı reaktif tutumların var olmasına rağmen Müslüman ülkelerde hayat kalitesinin artması için küreselleşmenin her boyutu ile toplumsal düzeyde desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle ekonomik ve politik küreselleşmeyle ilgili hususlar önem arz etmektedir. Çünkü ülkelerin iyi olma durumlarını artıracak politikaların geliştirilmesi için politik ve ekonomik küreselleşmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda düşük ekonomik kalkınma gösteren Müslüman ülkelere yönelik koruma politikalarının geliştirilmesi önemlidir. Aynı şekilde bu ülkelerin kendi insan kaynaklarını, alt yapı durumlarını güçlendirmeleri ve küreselleşmenin nimetlerinden faydalanmak adına ekonomik denge kurmaları gerekmektedir (Majeed, 2018: 724).

İslam'ı hem kamusal hem özel hayatta yaşan bir ülke olarak Türkiye'de küreselleşme olgusundan büyük oranda etkilenecek dünya genelinde bir konum alışı sahiptir. 21. yüzyılda söz sahibi ülkeler bu gelişmeleri doğru okuyup ona göre politika ve eylem üretenlerdir. Bu kapsamda küreselleşme olgusunun doğasının entelektüel ve politik düzeyde kavranılması ve bu kapsamda gelişebilecek olası tehditlerin bertaraf edilmesi ve fırsatlarının açığa çıkartılması gerekmektedir.

Bilgi toplumunda küreselleşmenin itici gücü bilgi ve teknolojidir. Dolayısıyla bilgiye ve teknolojiye önem veren toplumlar küreselleşmenin fırsatlarından daha fazla faydalanabilecektir. Türkiye yetişmiş insan gücü ve genç nüfus yoğunluğu sebebiyle birçok Avrupa ve Batı ülkesinden oldukça şanslı konumdadır. Söz konusu bilgi beceri ve teknolojiyi üretecek beşerî sermayenin doğru planlanması, yönetilmesi ve kullanılması devlet politikası haline getirilmelidir. Beşerî sermayenin, küreselleşmenin sebep olabileceği yoksulluk açığı üzerindeki etkisini azalttığından (Olagunju vd., 2019) gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde de beşerî sermayeye yapılan yatırımın ülkelerin refah durumlarını iyileştirmesi beklenmektedir. Dolayısıyla eğitim faaliyetlerine, beceri oluşumuna, teknolojik yetkinliklere kısacası bilgi ve beceriye yatırım yapılmalıdır. Yaşam boyu öğrenme programları insan sermayesinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası ölçekteki üniversitelerden bilgi ve beceri artırımına gidilmelidir. Özellikle inovasyon ve teknolojik adaptasyon için hem eğitim hem hükümet kanadından çeşitli yatırımlar yapılmalıdır.

Türkiye’de küreselleşmeden daha fazla yararlanabilmek adına liberal ekonomik politikaların benimsenmesi, insan hakları ve demokrasinin tesis edilmesi, siyasal ve dini anlamda ifade özgürlüklerine alan açılması elzemdir. Hak ve hürriyetlerin geliştiği yerde insan refahı ve mutluluğu gelişmektedir. İnsan refahına odaklanma bir zihniyet işidir. Bu kapsamda bu refaha odaklanan kültürün yaygınlaştırılması gerekmektedir. Karl Marks’ın ifade ettiği gibi dinin insanlar için teselli edici bir mekanizma işlevi gören bir doğası vardır. Özellikle İslam dininin apokaliptik yapısı Müslümanların yüzünü zaman zaman sadece ahirete çevirmelerine neden olmakta ve din ile onları yaşadıkları dünyadaki eşitsizliğin, yoksulluğun veya problemlerin anlamlandırılmasına yöneltmektedir. Bu kapsamda dinin dünyaya bakan yüzünün teolojik anlamda ön plana çıkartılması elzemdir. Müslümanların cenneti adeta dünyada yaratmaya istekli olmaları Müslüman coğrafyalarda var olan yoksulluğun, eşitsizliğin, adaletsizliklerin giderilmesini olabildiğince mümkün hale getirerek onların mevcut insani olma ve esenlik içinde yaşama düzeylerini artıracaktır. Çünkü gelişme, refah ve esenlik bir zihniyet meselesidir. Gelişmeye, refaha insan esenliğine odaklı kültür yapılarında olan kişiler ve ülkeler, dünyadaki teknolojik gelişmelerden ve bunun nimetlerinden daha hızlı ve kolay yararlanmaktadır.

İnsani iyi olma hali birçok açıdan ülkeleri etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Yapılan ampirik inceleme neticesinde uzun dönemde küreselleşmenin insani iyi olma haline pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir katkısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda politika yapıcıların küreselleşmeyi etkileyen parametreler konusunda politika geliştirmeleri gerekmektedir. Bunların başında uluslararası ticaret gelmektedir. Ticaret sayesinde insanlar farklı ürünlere erişim imkanına kavuşurlar. Bu ürünler toplumsal anlamda ülkelerin refah düzeyine önemli katkı sağlar. Örneğin ticaret sayesinde çamaşır makinası, araba, bilgisayar vb. araçlar toplumların daha kaliteli yaşam sürmelerine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda politika yapıcıların daha liberal ekonomik politikalar izlemesi toplumsal iyi olma haline önemli katkı sağlayacaktır. Bunun yanında finansal gelişme de toplumların iyi olma halini önemli derecede etkileyebilmektedir. Çünkü finansal araçlar sayesinde toplumlar konut gibi gayri menkullere daha rahat ulaşım imkânı sağlarlar. Bu da insani iyi olma haline önemli derecede etki edecektir. Bu bağlamda, politika yapıcıların finansal piyasaların genişlemesi yönelik yapacakları hamlelerin insani iyi olma haline önemli etki edecektir.

Küreselleşmenin bir diğer boyutu da sosyal küreselleşmedir. Günümüzde insanlar hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde bilgi paylaşımını dijital ortamlarda yapabilmektedir. Dünyanın bir ucunda gerçekleştirilen bir bilgi çok kısa bir süre içerisinde dünyanın bir başka ucunda uygulanabilmektedir. Bu bağlamda, sosyal küreselleşmenin artışının da insani iyi olma haline önemli etkisinin olması beklenir. Politika yapıcıların sosyal küreselleşmenin düzeyini arttırmak için internet erişimi için altyapı yatırımlarını arttırması, insani iyi olma haline pozitif katkı sağlayacaktır. Küreselleşmenin bir diğer boyutu da politik küreselleşmedir. Politik küreselleşme sayesinde toplumlar birbirleri ile çok daha rahat etkileşime geçme imkanına sahiptir. Örneğin Avrupa Birliği anlaşması ile birlik içerisindeki toplumlar hiçbir kısıda tabi olmaksızın birbirleri ile etkileşime geçmekte; siyasal, sosyal ve ekonomik olarak birbirlerinin refah düzeyleri ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin uluslararası organizasyonlara katılımı yönünde geliştirilecek politikalar büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtların belirtilmesi gelecekte yapılacak çalışmalara yön göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada insani iyi olma hali İnsani Gelişme Endeksi ile temsil edilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda İnsani Gelişme Endeksi yerine farklı endeksler kullanılarak

küreselleşmenin insani iyi olma üzerindeki etkisi test edilebilir. Ayrıca, bu çalışmada küreselleşme bir bütün olarak ele alınmıştır. Gelecekteki yapılacak çalışmalarda küreselleşme ekonomik, sosyal ve politik olarak ayrı ayrı ele alınabilir. Bunun yanında küreselleşmenin insani iyi olma haline etkisi Türkiye örneklemini yerine farklı ülke/ülke grubu örnekleminde test edilebilir. Yine benzer şekilde ülkeleri dinsel tutumlarına göre kategorize ederek küreselleşme ve iyi olma ilişkisinin bu dinlerin oluşturdukları zihinsel yapılar içerisinde incelenmesi mevcut literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alatartseva, E., & Barysheva, G. A. (2016). What is well-being in the modern society: Objective view. *SHS Web of Conferences. Vol. 28: Research Paradigms Transformation in Social Sciences (RPTSS 2015).—Les Ulis, 2016., 282015, 1114.*
- Alkanat Akman, T. (2010). *Bologna süreci ve yükseköğretim kurumlarındaki yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. Koceli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadur, S. J. (2011). Globalization and human aspect of development in developing countries: Evidence from panel data. *Journal of Globalization Studies, 2(1), 78–96.*
- Bakhtiari, S., & Shajar, H. (2006). Globalization and education: Challenges and opportunities. *International Business & Economics Research Journal (IBER), 5(2).*
- Berger, P. L. (2003). Religions and globalisation. *European Judaism, 36(1), 4–10.*
- Bhagwati, J. N. (2005). *In defense of globalization: It has a human face.*
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford university press.
- Buysse, J., Can, M., & Gozgor, G. (2018). Globalisation outcomes and the real output in the subSaharan Africa LICs: a cointegration analysis. *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja, 31(1), 338–351.*
- Can, B., & Can, M. (2022). Examining the Relationship Between Knowledge and Well-Being as Values of a Society: An Empirical Analysis for Turkey. In *Regulating Human Rights, Social Security, and Socio-Economic Structures in a Global Perspective* (pp. 211–226). IGI Global.
- Can, M. (2016). Ekonomik Küreselleşme Sofistike Mamül Üretimini Etkiler mi?: Güney Kore Örnekleminde Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(3), 21–38.*
- Can, M., & Doğan, B. (2016). Küreselleşme ve enerji tüketimi ilişkisi: Türkiye örnekleminde eşbütünlük analizi. *Maliye Dergisi, 170, 59–70.*
- Diñçer, A. (2007). Neo-liberalizm eğitim sistemini sermaye lehine yeniden yapılandırıyor. *Küreselleşme ve Eğitim, 321–331.*
- Doğan, E. (2002). *Eğitimde küreselleşme, Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6.*
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim sosyolojisi*. Nobel Yayın.
- Dollar, D. (2005). Globalization, poverty, and inequality since 1980. *The World Bank Research Observer, 20(2), 145–175.*
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics, 38(10), 1091–1110.*
- Ertuş, H., & Kırış, F. Ç. (2017). Küreselleşmenin ülkelerin sağlık sistemleri ve politikaları üzerine etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3), 28–34.*
- Figueroa, A. M. (2014). The impact of globalization on human development in the developing countries: the case of Central and South America. *Revista Eletrônica de Ciência Política, 5(2).*
- Gaston, N., & Rajaguru, G. (2009). Has globalization increased Australian inequality. *Laggards and Leaders in Labour Market Reform: Comparing Japan And Australia, 85–108.*
- Goklany, I. M. (2005). The globalization of human well-being. *Terracotta Reader: A Market Approach to the Environment, 35.*
- Gözgür, G., & Can, M. (2017). Causal Linkages among the Product Diversification of Exports, Economic Globalization and Economic Growth. *Review of Development Economics, 21(3).* <https://doi.org/10.1111/rode.12301>

- Gurgul, H., & Lach, Ł. (2014). Globalization and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE. *Economic Modelling*, 36, 99–107.
- Hasan, A., & Waheed, A. (2021). Impact of Globalization on Human Development: A Panel Data Analysis of Selected South Asian Countries. *Global Economics Science*, 1–11.
- Haseeb, M., Suryanto, T., Hartani, N. H., & Jermisittiparsert, K. (2020). Nexus between globalization, income inequality and human development in Indonesian economy: evidence from application of partial and multiple wavelet coherence. *Social Indicators Research*, 147(3), 723–745.
- Hayran, O. (2016). Küresel sağlık sorunları ve sağlık diplomasisi. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 40, 56–59.
- Hussain, A., Majeed, S., Muhammad, S. D., & Lal, I. (2010). Impact of globalization on HDI (Human Development Index): case study of Pakistan. *European Journal of Social Sciences*, 13(1), 46.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2–3), 231–254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Jordá, V., & Sarabia, J. M. (2015). Well-being distribution in the globalization era: 30 years of convergence. *Applied Research in Quality of Life*, 10(1), 123–140.
- Kahneman, D. (1999). Objective happiness. *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, 3(25), 1–23.
- Kahraman, A., & Bolışık, B. (2014). Küreselleşmenin çocuk sağlığına etkileri. *The Journal of Pediatric Research*, 1(3), 108–112.
- Kawachi, I., & Wamala, S. (2006). *Globalization and health*. Oxford University Press.
- Khan, N. H., Ju, Y., & Hassan, S. T. (2019). Investigating the determinants of human development index in Pakistan: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(19), 19294–19304. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05271-2>
- Kiani, A., Mohammad, N., & Soomro, R. B. (2021). The Impact of Globalization on Human Development Index: A Case of Pakistan. *Studies of Applied Economics*, 39(2).
- Kónya, I., & Ohashi, H. (2004). Globalization and consumption patterns among the OECD countries. *Available at SSRN 558624*.
- Labonté, R., Mohindra, K., & Schrecker, T. (2011). The growing impact of globalization for health and public health practice. *Annual Review of Public Health*, 32(1), 263–283.
- Latif, Z., Latif, S., Ximei, L., Pathan, Z. H., Salam, S., & Jianqiu, Z. (2018). The dynamics of ICT, foreign direct investment, globalization and economic growth: Panel estimation robust to heterogeneity and cross-sectional dependence. *Telematics and Informatics*, 35(2), 318–328.
- Leidner, D. E. (2010). Globalization, culture, and information: Towards global knowledge transparency. *The Journal of Strategic Information Systems*, 19(2), 69–77.
- Mahon, J. E. (2010). *Mobile capital and Latin American development*. Penn State Press.
- Majeed, M. T. (2015). Distributional Consequences of Globalization: Is Organization of the Islamic Conference Countries Different? *The International Trade Journal*, 29(3), 171–190.
- Majeed, M. T. (2018). Quality of life and globalization: Evidence from Islamic countries. *Applied Research in Quality of Life*, 13(3), 709–725.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, çev. *Osman Akinhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara*.
- Martens, P., Dreher, A., & Gaston, N. (2010). Globalisation, the global village and the civil society. *Futures*, 42(6), 574–582.
- Mazlan, N. S., Fadzilah, F. Y., & Ibrahim, S. (2019). The Role of Globalisation in Improving Human Development in Malaysia. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 53(2), 227–234.
- Milanovic, B. (2011). *Worlds apart*. Princeton University Press.
- Mukherjee, N., & Kriekhaus, J. (2012). Globalization and human well-being. *International Political Science Review*, 33(2), 150–170.

- Nussbaum, M., & Sen, A. (1993). *The quality of life*. Clarendon Press.
- Olagunju, K. O., Ogunniyi, A. I., Oguntegbe, K. F., Raji, I. O., & Ogundari, K. (2019). Welfare impact of globalization in developing countries: Examining the mediating role of human capital. *Economies*, 7(3), 84.
- Oluç, İ., & Gövdere, B. (2020). Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Analizi. *Social Sciences Studies Journal*, 6(54), 166–176.
- Omri, A., Euch, J., Hasaballah, A. H., & Al-Tit, A. (2019). Determinants of environmental sustainability: evidence from Saudi Arabia. *Science of the Total Environment*, 657, 1592–1601.
- Sabi, M. (2007). Globalization and human development. *International Conference on Globalization and Its Discontents, Cortland, The Sage Colleges, USA*.
- Samimi, P., & Jenatabadi, H. S. (2014). Globalization and economic growth: Empirical evidence on the role of complementarities. *PLoS One*, 9(4), e87824.
- Sapkota, J. B. (2011). *Impacts of globalization on quality of life: evidence from developing countries*.
- Sen, A. (2014). Development as freedom (1999). *The Globalization and Development Reader: Perspectives on Development and Global Change*, 525.
- Sever, D., Baldan, B., Hamzaj, Y. A., Tuğlu, B., & Kabaoğlu, K. (2018). Küreselleşme Sürecinde Eğitim Alanında Atılan Adımlar: Türkiye ve Eğitimde Başarılı Ülke Örnekleri. *Ilkogretim Online*, 17(3).
- Singh, A. (2012). Financial globalization and human development. *Journal of Human Development and Capabilities*, 13(1), 135–151.
- Stallings, B. (1992). *International influence on economic policy: debt, stabilization and structural reform*.
- Stiglitz, J., & Pike, R. M. (2004). Globalization and its Discontents. *Canadian Journal of Sociology*, 29(2), 321.
- Tschannen, O. (1991). The secularization paradigm: A systematization. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 395–415.
- Urata, S. (2002). Globalization and the growth in free trade agreements. *Asia Pacific Review*, 9(1), 20–32.
- Van Tran, N., Van Tran, Q., Do, L. T. T., Dinh, L. H., & Do, H. T. T. (2019). Trade off between environment, energy consumption, and human development: Do levels of economic development matter? *Energy*, 173, 483–493.
- Verter, N., & Osakwe, C. N. (2014). A time series analysis of macroeconomic determinants of household spending in the era of cross-cultural dynamics: Czech Republic as a case study. *Procedia Economics and Finance*, 12, 733–742.
- Wang, Z., Rasool, Y., Asghar, M. M., & Wang, B. (2019). Dynamic linkages among CO2 emissions, human development, financial development, and globalization: empirical evidence based on PMG long-run panel estimation. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(36), 36248–36263. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06556-2>
- Wolf, M. (2004). *Why globalization works* (Vol. 3). Yale University Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).